

Віктор КІЧЕРА

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ МОНАХІВ МУКАЧІВСЬКОГО МОНАСТИРЯ НА ЗАКАРПАТТІ

Дуже важливе значення Мукачівський монастир відігравав у культурно-освітній сфері досліджуваного регіону. А тому завданням даної розвідки є прослідкувати основні етапи культурної діяльності ченців згадуваної обителі.

Пристаючи до висвітлення навчально-виховної діяльності, необхідно відзначити, що центральним місцем старослов'янської освіти і духовності був монастир на Чернечій горі біля Мукачеве. Як твердить Міхал Попович, від свого заснування монастир «...став носієм культурної спадщини, посередництвом староцерковнослов'янської мови, мистецтва, літератури і культури взагалі» [14. С. 11]. Перші школи при монастирі відкрилися давно – перша згадка є ще за часів Іоана Грегоровича (1627-1632), єпископа Мукачівського, який сам був досить освіченою людиною і засновував школи, де виховувалось місцеве населення [7. С. 249-250]. Як говорить Василь Пагири, у цих школах, які наказано засновувати, надавали перевагу вивченню мов [12. С. 16]. Ця школа згадується і при єпископі Петру Парфенію, на прохання якого фінансування закладу взяв на себе особисто король Фердинанд III, також відомо, що у 1671 р. у монастирській школі було близько 20 учнів, які займалися в дуже скрутних умовах. Августин Волошин теж згадує про цю школу, яка була відкрита у 1681 р. – і саме вона стала основою пізнішої школи, яку створив Мануїл Ольшавський [1. С. 172]. Але існування школи не вирішувало всіх питань, бо на місцях були спроби окатоличення і латинізації, протидію яким здійснювали монахи василіани. Спроби релігійних реформ єпископа василіанина Івана Малаховського: створення постійного новіціату (чернечої школи) для ченців, утворення семінарії для світського кліру, заснування слов'янської друкарні, паритет уніатського і католицького обрядів – хоч і не були здійснені, через спротив місцевої церковної влади, але значно випереджали свій час [2. С. 28-29]. З іншого боку, це свідчило про значні утиски місцевих культурно-обрядових особливостей, які не могли здійснюватися без відповідної виховної і видавничої організації. Багато для освіченості світських священників зробив і владика Йосиф де Камеліс, який спеціально для них видруковував необхідну літературу в Тирнаві [9. С. 102]. Як твер-

дить о. Степан Пап, священники здобували духовну освіту саме при монастирях і отримували посвячення [13. С. 144].

Найбільше монастирську школу впорядкував єпископ Мануїл Ольшавський, який на її основі у 1747 р. створив богословську семінарію, де мовою навчання була церковнослов'янська [17. С. 40]. Такі школи існували і при інших монастирях. Необхідно також розділяти монастирську школу (новіціат), де готували виключно майбутніх монахів, які мали давати обіти, та світські школи, які виховували «біле» духовенство, хоч на ранніх етапах великої різниці між ними не існувало.

Більш того, не можна говорити, що цей чин був повністю латинізований внаслідок прийняття унії, оскільки деяка документація велася на старослов'янській мові, а в другій половині XIX – початку XX ст. вся переписка велася виключно на угорській мові, й такий перегин у бік мадяризації відбивався на становищі ордену, а точніше призводив до занепаду. Монастирські школи відігравали велику роль і для виховання майбутніх священників. Єпископ Андрій Бачинський мав великі проблеми із священниками, які були вихованцями латинських шкіл і за незнання церковнослов'янської мови, навіть відмовлявся висвячувати їх. А тому, як свідчить Ігор Задорожний, випускників латинських шкіл Андрій Бачинський направляв до Мукачівського монастиря, де вони мали вивчити основні аспекти східнослов'янського обряду [3. С. 20]. Це ще раз підтверджує відстоювання грецьких рис для греко-католицької церкви з боку монастирів і опору, яку вони становили для єпископської влади.

Але монастирі були не тільки осередками духовності і просвітництва, а при них розвивався живопис та наука. Як пише Василій Пронін, при Мукачівському монастирі десь на початку XVIII ст. існувала іконописна школа, оскільки збереглися відповідні документи про техніку іконопису, а ікони Христа і Богоматері з грецькими літерами, що знаходяться в монастирській церкві, найімовірніше створені в цій школі [15. С. 110].

Цікаво, що були монахи, які володіли глибокою ерудицією у створенні історичних та літературних творів. Крім А Коцака (автор руської граматики), видатним діячем кінця XVIII – початку XIX ст. був багаторічний протоігумен чину василіан Йоаникій Базилович. Він робив багато для розбудови монастиря, прикладом чого є створення у 1777 р. статуту (правил) чину на 33 сторінках. Саме його перу належить перша спроба історичної розвідки, не тільки про Мукачівський монастир, але й Закарпаття в цілому [17. С. 47-48]. Більш того, він мав контакти з галицькими василіянами і навіть певний час перебував там.

У другій половині XIX ст. поглиблювалася криза ордену пов'язана з мадяризацією. Серед діячів, які твердо стояли на східнослов'янських

(руських) традиціях і були їх носіями, можна назвати хіба що монахів Анатолія Кралицького та Володимира (Іполіта) Терлецького [17. С. 56]. Займаючись культурно-освітньою діяльністю, будучи вже ієромонахом Мукачівського монастиря, Анатолій Кралицький підтримував зв'язки з іншими українськими землями, зокрема, з галицькою церковною інтелігенцією, про що свідчить переписка з Яковом Головацьким. Зв'язки ці були необхідні, оскільки ченці угорської провінції не мали власної друкарні, а вся необхідна література друкувалася саме у Галичині. Так у листі Якова Головацького до Анатолія Кралицького від 24 березня 1858 р. довідуємось, що стараннями першого у Львові було надруковано 400 екземплярів монастирських правил на звичайному папері, а п'ять на папері вищого гатунку. Тут-таки вказується на залишок коштів, які необхідно заплатити, а також згадується один екземпляр «Октоїха» перемишльського видавництва, який просив прислати Анатолій Кралицький. Свідченням того, що ці зв'язки були взаємними є лист від 10 липня 1865 р. Якова Головацького, який дякує Анатолію Кралицькому за надіслані в науковий збірник «Общества галицко-русской Матицы» літературних творів і заохочує надсилати й надалі. З листа від 13 лютого 1866 р. довідуємось про подальшу співпрацю, оскільки були надіслані наступні статті – «О древнейшихъ Евангеліяхъ» та «Арсеній Коцакъ», які Яків Головацький обіцяє надрукувати найближчим часом, а також вислати екземпляри збірників. Оцінку такої співпраці Анатолію Кралицькому дав сам Яків Головацький в листі від 10 вересня 1866 р.: «Статьи Ваши даютъ нашему журналу постоянную ценность, сверхъ того чрезъ ваши статьи изображается соучастіе Угорской Руси в нашей литературной деятельности». На доказ того, що друкувалися і релігійні книги є лист Костянтина Сушкевича від 13 березня 1866 р., який просить у Анатолія Кралицького дозволу друкувати його молитвослов «кулішівкою», мовою, яка була дуже наближена до сучасної української [6. С. 46]. Як видно з цих листів, така співпраця була не тільки необхідною але й дуже плідною, оскільки існували зв'язки між розділеними кордонами українськими землями. Крім того, вони сприяли збереженню давніх руських церковних традицій – друкування для угорських василіан релігійної літератури руською мовою. З іншого боку, галицька інтелігенція отримувала інформацію про угорських русинів.

Іншим монахом василіянином, який став носієм старослов'янських ідей, був Іполіт Терлецький. Народився він на Волині у 1808 р. У 1825 р. навчався на медичному факультеті Віленського університету, а у 1839 р. отримав звання доктора Краківського університету. На священника був покладений у Римі (1842 р.), де переймається проблемами унії [16. С. 50]. До чину Святого Василя Великого (ЧСВВ) в Угорщині Іполіт Терлецький вступив у 1857 р., про що свідчить лист

єпископа до протоігумена, у якому сказано, що слухати сповіді в Мукачівській єпархії о. Іполіт зможе після складання чернечих обітів [6. С. 46]. Але через активну діяльність і причетність до обрядового руху за оновлення східного обряду від латинських нашарувань Іполіта Терлецького в 1872 р. було вислано за межі Австро-Угорщини. Таким чином, обидва діячі, члени Василіанського ордену, намагалися підтримувати східнослов'янські риси у релігійному та культурно-освітньому житті греко-католицької церкви та ЧСВВ в Угорщині.

Найбільшою і найціннішою бібліотекою була мукачівська на Чернечій горі. У звіті протоігумена за 3 березня 1877 р. вказується на існування каталогу, який складався з 18 розділів. Причому крім давніх манускриптів (67 книг) і релігійних творів, були книги із загальних дисциплін – філософія (61), історія (122), лінгвістика (93), юриспруденція (52), література (80), різні науки (81). З давніх книг у бібліотеці монастиря були: церковнослов'янський Псалтир, який мовознавець Ізмаїл Срезневський відносить до XV ст.; Тріюдь Цвітна (1563 р.) на македонсько-болгарській мові друкована у два стовпці, в Македонії; Остромирове Євангеліє (1581 р.); Устав Св. Василя Великого друкований в Острозі у 1594 р. [6. С. 47]. Про Псалтир XV ст. відомо, що відкрив його Анатолій Кралицький [5. С. 210]. Що до василіанського уставу, то його існування свідчить про досить давнє поширення правил для монахів, а самі правила надруковані в Острозі були, ймовірно, написані митрополитом Йосифом Рутським. До-речі це найдавніший варіант правил митрополита Рутського створеного для василіан. У цьому ж звіті вказується, що каталог було складено Володимиром Терлецьким у 1872 р., оскільки попередній був знищений пожежою 1862 р. [6. С. 47]. Анатолій Кралицький був автором багатьох статей, які він відсилав, навіть у Петербурзькі збірники, які друкувалися в основному анонімно та залишив велику кількість своїх рукописів [10. С. 128-129]. Існує багато версій, ніби він особисто був знайомий з Іваном Франком, але більш вірогідно, що вони були знайомі заочно. Проте достовірно відомо про особисті контакти Анатолія Кралицького з Михайлом Драгомановим, який приїжджав на Закарпаття 1875 р. і відвідав Мукачівський монастир, після чого почалась активна співпраця цих двох інтелектуалів [11. С. 6].

Не менш вагомe значення у культурно-освітній сфері мав монастир у міжвоєнний період. Розписом монастирських церков займалися відомі художники. Наприклад, у 1933 р. Березнянський монастир розмалював класик закарпатської школи живопису Йосиф Бокшай, відомий далеко за межами Закарпаття [8. С. 13]. В. Королів-Старий здійснив живописне оформлення (у жовто-блакитних тонах) Імстичівського монастиря [18. С. 328].

Досить влучно роль ЧСВВ у науковому й культурному житті краю охарактеризував перший протоігумен провінції о. Петро Булик під час відкриття василіанської гімназії в Ужгороді: «... але історія Василіанського чина – це не тільки історія монашества, не тільки історія літературної, місійної і душпастирської праці, але це zarazом і історія шкільництва на наших землях» [4. С. 7-10]. У радянський період багато цінних і навіть унікальних (!) видань були втрачені для бібліотеки монастиря на Чернечій горі біля Мукачева.

Отже, культурно-освітня діяльність монахів василіян, навіть у часи найбільшої кризи, мала чіткі старослов'янські (руські) ознаки. Тут необхідно виділити наступні моменти: по-перше, василіяни твердо стояли за збереження церковнослов'янського обряду греко-католицької церкви на Закарпатті; по-друге, саме із середовища монахів василіян виходили визначні постаті, рівних яким в Угорській Русі на той час не існувало (Арсеній Коцак, Йоаникій Базилович, Анатолій Кралицький); по-третє, саме посередництвом монахів весь час підтримувалися зв'язки з іншими українськими землями (зокрема, Галичиною); по-четверте, при монастирях існували школи, а також великі бібліотеки, у яких зберігалися цінні експонати старослов'янської писемності. Саме тому ототожнення василіян із єзуїтами та «розсадниками» католицизму є абсолютно безпідставним. Більш того, можна із впевненістю стверджувати про виняткове значення цих монастирських осередків у збереженні культури і традицій церкви та місцевого населення загалом.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Волошин А.* Греко-католическая церков у Подкарпатской Руси / Вибрані твори / Упорядкування, вступна стаття та примітки О. В. Мишанича. Ужгород : Закарпаття, 2002. С. 166-188.
2. *Баран О.* Церква на Закарпатті в роках 1665-1691 / Вид. «Богословії». Т. XXXII. Ч. 36. Рим, 1968. - 71 с.
3. *Задорожний І.* Єпископ Андрій Бачинський в епістолярній спадщині. Мукачево: Карпатська вежа, 2002. - 64 с.
4. Інавгураційна промова протоігумена о. Полікарпа Булика ЧСВВ, в день відкриття класичної гімназії чина ОО. Василіян в Ужгороді // Звідомлення гімназії чина ОО. Василіян в Ужгороді (з правом прилюдности) за шкільний рік 1937-38. С. 7-10.
5. Історія Мукачева: У двох томах. Т. 1. З найдавніших часів до 1918 року. / Під ред. Ільго М.А., Павленка Г.В., Балагурі Е.А. Ужгород: ВАТ Патент, 1988. - 284 с.
6. *Кічера В.* Культурно-освітня діяльність монахів-василіян на Закарпатті в угорський та австро-угорський період / В. Кічера // Науковий вісник Ужгородського університету : Серія історія. Ужгород, 2007. Вип. 19. С. 44-48.

7. *Лучкай М.* Історія Карпатських русинів: У шести томах / Дешифрування рукопису переклад українською мовою та покажчики Ю. М. Сака; Редкол.: Й. О. Баглай, М. М. Вегеш, Д. Д. Данилюк, М. В. Орос, І. М. Сенько. Т. 2. Ужгород: Закарпаття, 1999. – 388 с.

8. *Матейко В.* Духу святий Утішителю прийди і вселися в нас // Благовісник. – №8 (135). Річник 12. Березень, 2003. С. 13.

9. Нариси історії Закарпаття (з найдавніших часів до 1918 року). Т. 1. / Під ред. І. Гранчака і ін. Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ Закарпатського обласного управління, 1993. – 668 с.

10. *Падяк В., Ільченко Л.* Кралицький і III тисячоліття // Карпатський край. – № 1-4 (110). Січень-квітень. Річник 5-ий. Ужгород, 1995. С. 128-129.

11. Пагіря В. Михайло Драгоманов і Анатолій Кралицький // Благовісник. – № 6 (145). Річник 13. Травень, 2004. С. 6.

12. *Пагіря В.* Монастирі Закарпаття (1360 – 1939). Мукачево: Видання Мукачівсько-ужгородської православної єпархії, 1994. – 116 с.

13. *Пан С.* Історія Закарпаття: У трьох томах. Т. 2. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2002. – 448 с.

14. *Попович М.* Про світле вогнище нашого минулого (до 500 річчя мукачівської єпархії) // Науковий збірник Музею української культури в Свиднику. Т. 19. Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво в Братиславі: Відділ української літератури в Пряшеві, 1994. С. 11-25.

15. *Пронін В.* Языком двух царств // Карпатський край. № 5-8 (111). Травень-серпень. – Річник 5-ий. – Ужгород, 1995. С. 109 -111.

16. *Фенич В.* Заснування Мукачівської єпархії у XV ст.: історіографічні міфи та історичні реалії // Carpatika – Карпатика- Випуск 32. Науковий збірник, присвячений світлій пам'яті педагога і вченого Томаша Сопка. Ужгород: Ліра, 2005. С. 168-184.

17. *Фенич В.* Іполіт (Володимир) Терлецький і Закарпаття // Науковий вісник Ужгородського університету: Серія історія. Випуск 2. Ужгород, 1998. С. 50-53.

18. *Фенич В. Цапулич О.* Малоберезнянський Свято+ Миколаївський монастир та нарис історії чину св. Василя Великого на Закарпатті / УжНУ. Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2004. – 188 с.

19. *Шкраб'юк П.* Монаший Чин Отців Василян у національному житті України. Львів: Місіонер, 2005. – 439 с.

20. Щоденник Йосифа де Камеліса, мукачівського єпископа / Лучкай М. Історія Карпатських русинів: У шести томах / Дешифрування рукопису Ю.М. Сака; переклад українською мовою А. М. Ігнага; покажчик історичних осіб та назв Д.Д. Данилюка; географічний покажчик І. М. Сенька. Т. 3. Ужгород: Закарпаття, 2002. С. 21-58.